

The Study of the Zoroastrian History Based on the Documents Found in the Pooladi's Collection (Qajar and Pahlavi Dynasties)

Mehraban Pooladi¹ & Mohsen Abolghasemi²

(45-65)

In the present study, after introducing the Zoroastrian neighborhood as the most important cultural center of the Zoroastrians in Iran, some of the documents kept in the Yazd Museum of Documents and Manuscripts (Pooladi's Collection) are examined. The Zoroastrian neighborhood is one of the most important historical neighborhoods in Yazd. It is considered as the most important archive of the Zoroastrian manuscripts and documents in Iran. During the recent years, many documents and Avestan manuscripts were discovered in the neighborhood. One of such discoveries is the discovery of Poolad's Collection in 2016 in the house of Arbab Mehraban Poolad. This collection contains a number of Avestan manuscripts as well as thousands of commercial, religious and personal letters, and documents and contracts from 1832-1936. The date of some of these documents goes back to the time of Poolad Tirandaz, Mehraban's father. These documents were all kept in the basement of Mehraban's house away from the sight of the inhabitants and were discovered accidentally by Mehraban's grandson who is named after him. The importance and value of these documents were determined after a careful and scientific investigation done by some university professors, and efforts were made to exhibit these documents in the Museum of Documents and Manuscripts. This collection includes some Avestan manuscripts. The oldest dated Avestan manuscript in this collection is from 1645 AD. This collection also includes thousands of letters and documents most of which are legal contracts, business letters, settlements of disputes, family letters, and the letters related to the social issues. The content of these documents can clearly show the important and positive role of the Zoroastrians in the commercial, political, and economic affairs of Qajar and Pahlavi dynasties. Arbab Mehraban Poolad is one of such influential people in the Zoroastrian community who, in addition to his vast commercial activities in different cities such as Yazd, Shiraz, Ahwaz and Borujerd, and other countries like India, England and Iraq, had an influential role in the Zoroastrian community such as the membership of Naseri Council, and the foundation of Zoroastrian Waqfi Garden in Shiraz.

Keywords: Yazd Zoroastrian neighborhood, Pooladi's collection, Arbab Mehraban Pouladi, Documents, Manuscripts, Qajar dynasty, Pahlavi dynasty.

Received: March, 17, 2020; Accepted: September, 13, 2020

doi 10.22059/jis.2020.299644.816
Print ISSN: 2252-0643-Online ISSN: 2676-4601
<https://jis.ut.ac.ir>

1. Ph. D, Candidate Ancient Culture and Languages, Tehran Islamic Azad University, Research Sciences Branch Iran.

2. Email of the corresponding author: m-abolghasemi@srbiau.ac.ir
Professor of Ancient Culture and Languages, Tehran Islamic Azad University, Research Sciences Branch Iran.

جستاری در تاریخ زرتشتیان با استناد به اسناد یافت شده در مجموعه پولادی (دوره قاجار و پهلوی اول)

مهربان پولادی

دانشجوی دکتری فرهنگ و زبان‌های باستانی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران.

محسن ابوالقاسمی^۱

استاد فرهنگ و زبان‌های باستانی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۱۲/۲۷؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۹/۶/۲۳

چکیده

در این پژوهش ضمن معرفی محله زرتشتیان یزد به عنوان مهم‌ترین پایگاه فرهنگی زرتشتیان ایران، به بررسی برخی از اسناد به دست آمده در این محله پرداخته می‌شود که در موزه اسناد و نسخ یزد (اسناد و نسخ مجموعه پولادی) نگهداری می‌شود. محله زرتشتیان یزد یکی از مهم‌ترین مراکز تاریخی و سنتی شهر یزد است و می‌توان آن را بزرگ‌ترین آرشو اسناد و نسخ زرتشتیان در ایران نامید. در طول سالیان گذشته، اسناد فراوان و نسخه‌های دست‌نویس اوستا از این محله به دست آمده است. از مهم‌ترین این یافته‌ها می‌توان به مجموعه پولادی اشاره کرد که در سال ۱۳۹۴ خورشیدی در منزل ارباب مهربان پولاد کشف شد و شامل تعدادی نسخه اوستا و همچنین هزاران نامه تجاری، مذهبی، شخصی و اسناد و قرارداد مربوط به سال‌های ۱۲۱۰ تا ۱۳۱۴ خورشیدی است. قدمت برخی از این اسناد به زمان پولاد تیرانداز، پدر مهربان پولاد برمی‌گردد. این اسناد و نسخ که سال‌های طولانی در زیرزمین منزل ارباب مهربان پولادی، به دور از چشم ساکنان خانه در زیر خروارها خاک محبوس بوده است؛ به صورت کاملاً اتفاقی توسط نوه وی که همانام اوست، یافت شده و پس از بررسی‌های کارشناسی و دقیق توسط اساتید دانشگاه، اهمیت و ارزش این آثار مشخص شده و اقدامات لازم برای به نمایش گذاشتن آنها در قالب موزه اسناد و نسخ صورت گرفته است. این مجموعه شامل چندین نسخه خطی اوستا است که قدیمی‌ترین آنها مربوط به سال ۱۰۲۳ خورشیدی (۱۶۴۵ م) است. این مجموعه همچنین شامل هزاران نامه و سند است که بیشتر این اسناد مربوط به قراردادها، نامه‌های تجاری، صلح‌نامه‌ها، نامه‌های خانوادگی و مسائل اجتماعی است. درون‌مایه آن نامه‌ها و اسناد به خوبی نشان‌دهنده نقش مهم و مثبت زرتشتیان در مسائل تجاری، سیاسی و اقتصادی عصر قاجار و پهلوی است. ارباب مهربان پولاد علاوه بر فعالیت‌های گسترده تجاری در شهرهای یزد، شیراز، اهواز و بروجرد و نیز کشورهای چوچند و انگلیس و عراق، در فعالیت‌های اجتماعی جامعه زرتشتیان از جمله عضویت در انجمن ناصری و نیز تأسیس باغ وقفی شیراز نقش اساسی داشته است.

واژه‌های کلیدی: محله زرتشتیان یزد، مجموعه پولادی، ارباب مهربان پولادی، اسناد و نسخ، دوره قاجار و پهلوی.

مقدمه

پس از ورود اسلام به ایران، شهر یزد همواره به عنوان مهم‌ترین پایگاه سکونت زرتشتیان شناخته شده است. دور بودن مناطق مرکزی ایران از جمله یزد و کرمان از تنش‌ها و بحران‌های حاد و دمامد سیاسی کشور، بستر مناسبی را فراهم آورد تا پیروان این آیین به سمت یزد سرازیر شوند (تشکری، ۱۳۸۴: ۱). هرچند که زندگی در یزد نیز، به سبب بعد مسافت از مراکز قدرت و نیز تعصبی دینی عمیق اهالی آن، فرصتی مناسب را برای حاکمان یزد فراهم آورد تا ستم‌هایی را بر این اقلیت دینی وارد کند (اشیدری، ۱۳۵۵: ۲۶۶). به طوری که عده‌ای از آنها که بعدها به نام پارسیان شناخته شدند؛ رهسپار هندوستان شده و از جمله تاجران برجسته به‌ویژه در شهر بمبئی شده‌اند (ایرج افشار، ۱۳۷۱: ۴۳۰).

پژوهش حاضر به دنبال بررسی گوشه‌ای از تاریخ زرتشتیان در دوران قاجار و پهلوی اول، با استفاده از اسناد به دست آمده از موزه اسناد و نسخ یزد (مجموعه پولادی) در محله زرتشتیان یزد است. این اسناد به خوبی نشان‌دهنده اهمیت محله زرتشتیان یزد در بررسی تاریخ و فرهنگ معاصر زرتشتیان یزد است.

منظور از محله زرتشتیان، محدوده‌ای از تقسیم‌بندی شهرداری یزد است که در میان خیابان آیت‌الله کاشانی، خیابان سلمان، خیابان چمران و بلوار بسیج قرار دارد. اگرچه در حال حاضر، زرتشتیان در محلات مختلف یزد ساکن هستند که قدمت هر کدام از این محله‌ها به سال‌های دور برمی‌گردد، اما مهم‌ترین مرکز تجمع و سکونت آنها محله زرتشتیان بوده است. از جمله دیگر محله‌هایی که زرتشتیان در آن سکونت داشته‌اند، می‌توان به محله‌های خرمشاه و کسنویه و مریم‌آباد اشاره کرد (آیتی، ۱۳۱۷: ۳۰). محله زرتشتیان از دیرباز محل سکونت زرتشتیان ساکن یزد بوده و در طول سال‌های به شمار حیات خود، مهم‌ترین پایگاه و نبض دینی و تجاری جامعه زرتشتیان بوده است و وجود اماکن و عناصر منحصر به فرد از جمله آتشکده وهرام، گهنبارخانه و پیر مستر به آن شهرت و اهمیت خاصی داده است.

با وجود ساخت و سازهای فراوان و تغییرات گوناگون، این محله همچنان پابرجاست و هر از گاهی آثاری بسیار با اهمیت از آنجا کشف می‌شود. شاید به جرات بتوان ادعا کرد که محله دستوران یزد مهم‌ترین مرکز اسناد و اطلاعات در زمینه تاریخ، فرهنگ و

آیین‌های دینی زرتشتیان است که متأسفانه تا به امروز مورد بررسی و کنکاش عمیق پژوهشگران قرار نگرفته است.

در سال‌های اخیر دست‌نوشته خطی اوستایی زیادی و همچنین کتب دینی زرتشتیان و هزاران سند تاریخی در این محله کشف شده است. این نسخ دستنویس، سبب تغییرات بنیادین در تحقیقات گذشته و دستاوردهای پژوهشگران پیشین اوستا مانند گلدنر و هومباخ شده‌اند. این دست‌نوشته‌های نویافته که متعلق به خاندان موبدان محله دستوران بوده‌اند، نکات مبهم بسیار زیادی را در زمینه تاریخ خاندان موبدان و کاتبان نسخه‌های اوستا روشن می‌سازد. سال‌مرگ و انجامه این دست‌نوشته‌ها، حاوی اطلاعات بسیار ارزشمندی در زمینه تاریخ و فرهنگ جامعه زرتشتیان ایران هستند (مزدایور، ۱۳۸۷؛ غلامی، ۲۰۱۸).

علاوه بر نسخ یافت شده، اسناد بسیار با اهمیت دیگری نیز از خانه‌های این محله به دست آمده‌اند که این اسناد تا به حال هیچ جا ارائه و منتشر نشده‌اند. در این پژوهش تلاش شده است تا به بررسی پاره‌ای از اسناد و نامه‌های یافت شده در خانه‌ی یکی از موبدان ساکن در این محله پرداخته شود. شایان ذکر است که اطلاعات به دست آمده از این اسناد ما را در بازسازی تاریخ جامعه زرتشتیان ایران و به ویژه بهدینان شهر یزد یاری می‌کند.

به طور کلی می‌توان ادعا کرد که مشکل اساسی در مورد بررسی تاریخ زرتشتیان این است که عمده پژوهش‌ها بر پایه منابع تکراری و اسناد موجود و شناخته شده بر همگان صورت گرفته است. یکی از منابعی که همواره به آن ارجاع داده می‌شود و نقش مهمی در بیشتر آثار منتشرشده در زمینه تاریخ جامعه زرتشتیان ایفا می‌کند کتاب «تاریخ زرتشتیان ایران پس از ساسانیان» نوشته شادروان رشید شهمردان است. یکی از ویژگی‌های مثبت این کتاب، استفاده از منابع دست اول در زمان نگارش کتاب است. مشکل آثار بعدی، استناد کامل به همین منبع بدون در نظر گرفتن کاستی‌های موجود در آن بود، به طوری که حتی ایرادهای چاپی و ارجاعی نیز به همان صورت و بدون اصلاح در آثار بعدی منعکس شده است. مشکل بعدی این است که تا به امروز، محله دستوران به عنوان یک مرکز تاریخی و جایگاه مهم‌ترین سازمان‌های مذهبی زرتشتی در ایران و نیز مرکز مهم‌ترین اسناد تاریخی، اجتماعی و مذهبی، در نظر گرفته نشده است. به این دلیل، پژوهش حاضر برای نخستین بار با تمرکز میان‌رشته‌ای بر محله دستوران، سعی در بررسی اهمیت پیشینه تاریخی، جغرافیایی و بافت اجتماعی و فرهنگی محله دستوران با استفاده از شواهد مکتوب و غیر مکتوب به دست آمده از این محله دارد.

متأسفانه بافت سنتی این محله به دلیل مرگ‌ومیر و نیز مهاجرت و خالی از سکنه بودن خانه‌ها، دستخوش دگرگونی‌هایی شده است و میراث تاریخی و ارزشمند مکتوب آن در معرض شرایط محیطی نامناسب نگهداری و سرقت بوده است.

نخست اینکه این میراث ارزشمند به دلیل کهنگی و قرار گرفتن در شرایط نامساعد، به شدت در معرض آسیب و از بین رفتن بوده؛ به طوری که شرایط محیطی نامناسب مانند خشکی شدید هوا و موریانه، آنها را بسیار آسیب‌پذیر کرده است. دومین خطری که به شدت این اسناد را تهدید می‌کند، خطر دستبرد و سرقت اسناد توسط سارقین و سوداگران عتیقه است. از آنجایی که شمار زیادی از خانه‌های محله خالی از سکنه بوده و بخشی از خانه‌ها در اجاره اتباع خارجی است و نظام‌های نظارتی و امنیتی مناسبی برای محله تعبیه نشده است، این خانه‌ها شدیداً در معرض دستبرد قرار دارند. همین موضوع سبب شده است که سارقین که بیشتر به دنبال اموال و اشیا با ارزش هستند، آنها را به سرقت برده و در بازار سیاه به فروش برسانند و یا از کشور خارج کنند. این کار باعث شده که این اسناد، بجای اینکه در اختیار کارشناسان و پژوهشگران قرار گیرند و شرایط مناسب برای نگهداری از آنها فراهم آید، به دست سوداگران سودجو قرار گرفته و از دسترس پژوهش و مطالعه خارج می‌شوند.

از کشفیات بسیار مهم در مورد اسناد و نسخ خطی می‌توان به کشف مجموعه پولادی اشاره کرد. در بهمن ماه ۱۳۹۴ مجموعه منحصر به فردی شامل هزاران سند تاریخی، دهها نسخه خطی اوستا و صدها اشیای مذهبی و آیینی در منزل ارباب مهربان پولاد در محله دستوران یزد کشف شد. اسناد تاریخی به دست آمده بیش از همه شامل شمار زیادی مکاتبات در شکل نامه است. ارباب مهربان پولاد اسناد فراوانی را از زمان پدر خود نگهداری کرده و به همین دلیل تاریخ بعضی نامه‌ها به پیش از تولد او بازمی‌گردد. قدیمی‌ترین نامه‌های یافت شده در این مجموعه مربوط به دوره ناصرالدین‌شاه (۱۲۱۰-۱۲۷۵) است. این نامه‌ها، به همراه اسناد دیگر در صندوق‌ها و چمدان‌های کهنه و فرسوده سال‌های سال زیر خروارها خاک در زیرزمین و بالاخانه منزل وی پنهان بوده‌اند (غلامی، پولادی: ۲۰۱۹).

۱. محله دستوران یزد

برای پرداختن به درون‌مایه اسناد به دست آمده از خانه ارباب مهربان پولاد، در ابتدا لازم است تا اندکی به ویژگی‌های محل سکونت پیروان آیین بهی پرداخته شود. در حال حاضر، شهر یزد به عنوان مهم‌ترین پایگاه زرتشتیان ایران شناخته می‌شود و هر ساله

شمار زیادی از گردشگران ایرانی و برون مرزی برای آشنایی با فرهنگ و آداب و رسوم اصیل‌ترین مردمان ایران زمین از این شهر دیدن می‌کنند. وجود آتشکده زرتشتیان و زیارتگاه‌های مقدس چون چک چک^۱ و برگزاری جشن‌ها و مراسم مذهبی از جمله جشن سده، تیرگان، پنجه و نیز آشنایی با باورهای دینی و آداب اجتماعی پیروان آیین بهدینی همواره مورد توجه افراد بوده و بسیاری در پی یافتن پاسخ برای پرسش‌های گوناگون خود در این زمینه به این شهر آمد و شد دارند.

محله زرتشتیان یکی از مهم‌ترین مراکز تاریخی و سنتی شهر یزد است. دقیقاً مشخص نیست که چه زمانی زرتشتیان به این محل آمده‌اند. در نامه‌نگاری‌هایی که بین دستوران ایرانی و هندی انجام می‌گرفت، اطلاعات تاریخی مهمی درباره وجود زرتشتیان در این شهر برمی‌خوریم. به طور مثال در روایت نریم هوشنگ، بر اساس نامه‌ای به تاریخ ۸۸۰ یزدگردی (حدود ۱۵۱۱ میلادی)، شمار زرتشتیان شهر یزد ۵۰۰ نفر ذکر شده است. وست معتقد است که به احتمال زیاد، این عدد به سرپرست هر خانوار و نه تعداد کلی جمعیت اشاره دارد (وست، ۱۹۱۴: ۴۴۵). در نامه‌ای دیگر به تاریخ ۹۰۴ یزدگردی (۱۵۳۵ میلادی)، بار دیگر نام دستوران شهر یزد به چشم می‌خورد که جدا از نام روستاهای شریف‌آباد و ترک آباد ذکر شده است (دابار، ۱۹۳۲: ۶۲۹). داستان دیگری در تأیید وجود مستقل زرتشتیان در شهر یزد وجود دارد و آن داستان شکایت ناروا و دروغین از زرتشتیان یزد است که به دستور نوشیروان مرزبان در سال ۹۶۵ یزدگردی گفته شده است و در نامه‌ای در سال ۹۹۱ یزدگردی تأیید شده است (دابار، ۱۹۳۲: ۵۷۹). این شواهد، وجود زرتشتیان را در آغاز دوره صفوی در داخل شهر یزد به اثبات می‌رساند.

محله دستوران یزد پشت محله خلف خانعلی، یکی از محلات قدیمی شهر یزد است و نامش در کتاب جامع مفیدی آمده است. ساختمان‌ها، خانه‌ها و آتشکده دستوران در این محله قرار دارد و این محله در تاریخ ۱۶ اسفند ۱۳۸۴ با شماره ثبت ۱۵۰۰۰ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است و بافت سنتی دست‌نخورده‌اش در تیرماه سال ۱۳۹۶ در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید. در کتاب تاریخ یزد چنین آمده است:

1. Chak Chak

«ذکرآبشاهی و نعیم‌آباد و محلات آن به خارج یزد و باغستان نعیم‌آباد و کشخوان و مصنعه آن فایض می‌شود و محلات آن و باغ لایستان و خلف باغ عزآباد و محله مجوسان و پشت خان عمری از این آب پر می‌شود و به منفعت مسلمانان می‌رسد.» (جعفری، ۱۳۹۰: ۱۵۰)

ایجاد ساخت و سازهای عمرانی مانند احداث بلوار بسیج در قلب محله دستوران، سبب ویرانی بخشی از خانه‌های قدیمی زرتشتیان شده است. هدف از احداث این بلوار در سال ۱۳۷۲، اتصال دو خیابان کاشانی و سلمان فارسی بود. بر پایه برخی از اسناد تاریخی، بخشی از این محله درون باروی دوره قاجار قرار داشته و بخش عمده آن نیز خارج از باروی شهر بوده است. روانشاد ارباب جمشید امانت (ناظر و سرپرست ساختمان‌های این مکان) در خاطرات خود می‌نویسد:

«قطعه زمین آتشکده که در آن زمان در سمت شرقی و خارج از حصار محله دستوران واقع بود و به صورت زمین لم‌بزرع و تپه‌ای از ریگ که بلندی بعضی از این تپه‌ها به ۹ متر می‌رسید، با تلاش انسان و به کمک حیوان ریگ‌ها به جای دورتر انتقال یافت و کارهای ساختمانی آتشکده آغاز شد» (رمضانخانی، دهنوی، ۱۳۸۷: ۳۴۵).

از آنجا که این برزن یکی از محلات معروف زرتشتی نشین یزد بوده و انجمن مرکزی زرتشتیان یزد هم در آن مکان قرار دارد، بسیاری از بناهای مهم زرتشتیان در این محله واقع شده‌اند که همچنان از دیدگاه میراثی (معماری و فعالیتی) واجد ارزش می‌باشند و از جمله مهم‌ترین کانون‌های آمد و شد جامعه زرتشتیان استان به شمار می‌آید (مسرت، ۱۳۷۶: ۱۰۴۹).

مهم‌ترین بنای این محله، آتشکده معروف آن است که آتش وره‌رام در آن نگهداری می‌شود. ساختمان اصلی آتشکده بر بلندای حدود دو متر از سطح زمین و در وسط حیاط بزرگی که درختان همیشه سبز مانند سرو و کاج آن را احاطه کرده‌اند، قرار دارد. در بنای اولیه، حوض مدور و بزرگی در محور ورودی بنا در ضلع جنوبی، احداث شده بود که انعکاس نقوش نگاره فرور و سرستون‌های سنگی عمارت زیبایی خاصی به آن می‌بخشید؛ که متأسفانه بعداً به علت کمبود آب و مشکلات نظافت این حوض بزرگ را پرکرده، حوض کوچک جدیدی بر روی آن ساخته شد. آتش، در آتشکده در سطحی بلندتر از زمین، دور از تابش خورشید قرار گرفته است (رمضانخانی، دهنوی، ۱۳۸۷: ۳۴۵).

در روزگار کنونی این محله دچار تغییرات بنیادی شده است. علت این امر نیز مهاجرت ساکنان آن به تهران و دیگر محله‌های نوساز شهر یزد بوده که همین امر سبب

متروکه شدن محله شده است. علاوه بر این، به دلیل قدیمی بودن خانه‌ها و دشواری شرایط زندگی، برخی از خانه‌ها به صورت اجاره‌ای در اختیار مهاجران افغان و دیگر شهرها قرار گرفته و همین امر سبب دگرگونی سیمای محله شده است.

بر اساس پژوهش‌های میدانی و بنا به گفته ساکنان محلی، زندگی در این محله با دشواری‌ها و مشکلات خاصی همراه است که به نوبه خود بر روی زندگی در محله، مهاجرت و متروکه شدن محله اثرگذار بوده است. از جمله مشکلات گریبان‌گیر ساکنان محله، می‌توان به مواردی چون مشکلات بهداشتی و مشکل فاضلاب اشاره نمود. در کنار این مسائل، قوانین نامناسب میراثی نیز باعث ایجاد مشکلاتی برای ساکنین شده است. این مشکلات باعث شده‌اند که بافت جمعیتی محله کم‌کم دستخوش دگرگونی شده و منجر به مشکلات گوناگونی چون خلوت بودن بیش از اندازه، ناامنی، دزدی و نیز حضور اتباع افغان شده است.

این موارد، شرایط زندگی را برای ساکنان بومی محله سخت کرده و سبب می‌شود که افراد برای داشتن زندگی راحت‌تر، محله را ترک کرده و به مناطقی با شرایط زندگی بهتر و مشکلات کمتر تغییر مکان دهند. دلیل متروک ماندن بسیاری از خانه‌های محله دستوران مهاجرت است و هنگامی که این خانه‌ها رها می‌شوند، بخش بزرگی از میراث خانواده‌ها نیز در آنها باقی می‌ماند که به دلیل عدم آگاهی از وجود آنها و اهمیت آنها به ویژه در زیرزمین‌ها یا بالاخانه‌های متروک به‌سوی نابودی پیش می‌روند (غلامی، پولادی، ۲۰۱۹).

۲. کشف مجموعه پولادی

مجموعه پولادی که مشتمل بر ده‌ها هزار نامه از جمله نامه‌های تجاری، سیاسی، دینی، خانوادگی، قضایی، اسناد وقف نامه و صورت‌جلسه و نیز دهها نسخه نفیس اوستا متعلق به ارباب مهربان پولادی است، در سال ۱۳۹۴ به طور کاملاً تصادفی در خانه شخصی وی در محله دستوران یزد کشف شد. این مجموعه به همت نوه وی و به یاری جمعی از اساتید دانشگاهی کشف، شناسایی و بررسی شده و در قالب اولین نمایشگاه اسناد و نسخ خطی یزد در محله دستوران یزد نگهداری می‌شود.

دستور مهربان پولاد تیرانداز معروف به ارباب مهربان در فروردین ماه سال ۱۲۶۲ خورشیدی در محله دستوران یزد از مادری به نام پریزاد و پدری بنام پولاد چشم به دنیای گیتی گشود. پدر وی، پولاد تیرانداز، از جمله فعالان جامعه زرتشتی در زمان خود (زمان ناصرالدین‌شاه) در زمینه‌های دینی، تجاری و اجتماعی بوده است. ارباب مهربان

پولاد نیز در طول زندگانی خود به منظور انجام فعالیت‌های دینی و تجاری، سفرهای بی‌شماری به کشور هندوستان و انگلستان و کشورهای حوزه خلیج فارس داشته است. از مهم‌ترین فعالیت‌های ایشان در ایران می‌توان به ایجاد تجارتخانه برادران پارسی در بروجرد، راه اندازی شرکت مزدیسنان و چند بنگاه و نهاد تجاری دیگر و نیز عضویت در انجمن ناصری یزد و برنامه‌ریزی برای مراسم‌های دینی و نقش‌آفرینی در مسائل حقوقی (وزارت عدلیه) اشاره کرد.

اطلاعاتی که از زندگی او تا قبل از کشف مجموعه پولادی در دسترس بوده است، محدود به نقل قول‌های شفاهی اعضای خانواده‌اش می‌شد. اسناد به دست آمده از این مجموعه به ویژه‌نامه‌ها، اطلاعات با ارزش زیادی درباره زندگی شخصی و فعالیت‌های تجاری و دینی وی در اختیار ما قرار داده است، علاوه بر این، اسناد به دست آمده اطلاعات جامعی درباره بسیاری از وجوه اجتماعی، تاریخی و فرهنگی زمان قاجار و پهلوی اول به دست می‌دهد. به طور کلی اشیا به دست آمده از خانه ارباب مهربان پولاد را می‌توان به نسخه‌های اوستا، نامه‌ها و نیز اشیا مربوط به انجام مراسم‌های دینی گوناگون از جمله گهنبارخوانی تقسیم نمود.

مقاله‌ای به عنوان «انجامه‌ها و سال‌مرگ‌های نسخه‌های اوستا مجموعه پولادی در یزد»، به معرفی و بررسی نسخه‌های اوستای به دست آمده در مجموعه پولادی می‌پردازد (غلامی، پولادی: ۲۰۱۹). بر اساس این بررسی، برخی از نسخه‌های به دست آمده در این مجموعه مطالعات نسخه‌شناسی اوستاهای موجود در ایران را دچار دگرگونی نموده است. برای نمونه، از میان نسخه‌های این مجموعه که پس از شناسایی به ثبت آرشیو دیجیتال اوستا رسیده‌اند (ADA)، نسخه وندیداد شماره ۴ (۴۱۶۲) به نظر مارتینز پورو، قدیمی‌ترین نسخه وندیداد یافت شده در ایران است. به نظر او، با توجه به ویژگی‌های خطی و نگارشی و ویژگی‌های متنی و مقایسه آن با نسخه‌های اوستای کشف شده موجود، این نسخه ارتباط نزدیکی با نسخه‌های مشهوری مانند ۴۰۲۰، ۴۰۷۰ و ۴۱۶۱ (وندیداد جهانبخشی) دارد. پورو همچنین معتقد است که این نسخه قدیمی‌ترین نسخه وندیداد آیینی است و یک کپی توسط رستم گشتاسپ یا شخصی بسیار نزدیک به او است (مارتینز پورو، ۲۰۱۷).

در کنار این نسخه‌های باارزش کتاب‌های دینی، مجموعه پولادی دربردارنده هزاران نامه بوده که نشان‌دهنده ارتباطات قوی تجارتخانه‌های وی با دیگر تجارتخانه‌های داخلی

و حتی مراکز مهم تجاری دیگر کشورها است. در کنار فعالیت‌های تجاری فراوان که بخش عمده فعالیت‌های او را شامل می‌شد، مهربان پولاد نقش مهمی در فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های دینی، اجتماعی و فرهنگی ایفا می‌کرد. از این موارد می‌توان به ایفای نقش کلیدی وی در حل مشکلات جامعه زرتشتیان از طریق ارتباط با عالی‌ترین مقامات کشوری و حکومتی آن دوران و یا از طریق اهدای کمک‌های مالی مستقیم به جامعه و به ویژه نهادهای مذهبی و مردمی، اشاره کرد. یکی از مهم‌ترین تصمیم‌گیری‌های که ایشان در آن مشارکت داشته و به بهبود وضعیت شمار زیادی از زرتشتیان ایران منجر شده است، اقدام برای مهاجرت داخلی زرتشتیان از یزد به اهواز و استقرار زرتشتیان در حاشیه رود کارون است. از فعالیت‌های دینی دیگر ارباب مهربان پولاد می‌توان به عضویت در انجمن ناصری یزد و مدیریت دینی در امور مربوط به آتشکده‌ها و مرام‌نامه زرتشتیان اشاره کرد.

نکته با اهمیت این است که اگرچه بخش زیادی از این نامه‌ها در طی سالیان مورد سرقت قرار گرفته است (نامه‌های مربوط به سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۶)، اما بازهم با در کنار هم قرار دادن نامه‌های موجود می‌توان تصویر روشنی از فعالیت‌های وی در سال‌های فعالیت خود به دست داد که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

۳. موزه اسناد و نسخ یزد (مجموعه پولادی)

مجوز آغاز به کار این موزه در سال ۱۳۹۵ از سوی سازمان میراث فرهنگی صادر شده است و این موزه به عنوان اولین موزه اسناد و نسخ استان یزد در محله زرتشتیان آغاز به کار کرده است. به همت یکی از نوادگان مهربان پولاد و با هزینه‌های شخصی وی، در کوچه بامسی که از شاهراه‌های اصلی محله زرتشتیان (حدفاصل آتشکده ورهرام و آب‌انبار رستم گیو) این موزه بازگشایی شده است.

در این موزه نسخه‌های بسیار قدیمی و دست‌نویس اوستا و ده‌ها نامه با موضوعات مختلف تجاری، سیاسی، دینی و ... موجود است. در کنار این اسناد و نسخ با ارزش، عکس‌هایی قدیمی از برخی اماکن مهم زرتشتیان از جمله مدارس و نیز برخی از بزرگان جامعه زرتشتی به نمایش گذاشته شده است. همچنین تلاش شده است تا با نشان دادن پاره‌ای از آداب و رسوم زرتشتیان از جمله شیوه برگزاری جشن‌ها و مراسم‌های آیینی و خوان‌های مربوط به جشن‌های ماهیانه، بازدیدکنندگان با فرهنگ پیروان آیین بهدینی آشنا شوند.

قدمت ساختمان موزه به زمان صفویه برمی‌گردد که پس از انجام تعمیرات و بازسازی برای احداث موزه آماده شده است. ساختمان این موزه دارای ویژگی‌های ساختمان‌سازی شهر یزد با مرکزیت حیاط و اتاق‌هایی در چهار طرف آن بوده و در بردارنده اتاق‌های سه دری و پنج دری است. همچنین، این ساختمان دارای عناصر منحصر به فرد خانه‌سازی زرتشتیان است که ریشه در باورها و اعتقادات دینی و مذهبی آنها دارد. به طوری که می‌توان ادعا نمود به مانند هر ساختمان دیگر، تجلی فرهنگ در ساخت این خانه، به مانند سایر خانه‌های زرتشتیان بیشتر از اینکه تابع شرایط اقلیمی و اقتصادی باشد، متأثر از عناصر دینی و فرهنگی است (راپاپورت: ۱۳۶۶:۴۶).

یکی از ویژگی‌های اصلی این ساختمان به مانند تمامی خانه‌های زرتشتیان، وجود چهار صفه (پسکم)^۱ در بخش خصوصی ساختمان است که نماد چهار عنصر طبیعی است. این پسکم‌ها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که هیچ‌گاه پشت به خورشید نباشند. در این بین، پسکم مس (بزرگ) که از دیگر پسکم‌ها بزرگ‌تر است، فضایی رو به نور داشته و مخصوص عبادت و مراسم گهنبار است. این فضا به دلیل اهمیت آن دارای ارتفاع و تزیین‌های بیشتر در مقایسه با سایر صفه‌ها است. در تزیینات این خانه از نمادها و سمبل‌های ویژه خانه‌سازی زرتشتیان استفاده شده است که از این میان می‌توان به عناصری چون سرو و نیز گردونه مهر (چلیپا) که نشان از عناصر چهارگانه طبیعت است و نیز نماد انتزاعی فروهر و چرخه خورشید اشاره نمود. در باغچه این موزه، در اطراف حوض مرکزی، درختان مورد، سرو و نارنج کاشته شده است (بلوکی، اخوت، ۱۳۹۵). از اهداف راه اندازی این موزه می‌توان به معرفی و شناخت مهربان پولاد تیرانداز به عنوان شخصیتی اثرگذار در عهد قاجار و پهلوی در بین جامعه زرتشتی، حفظ و نگهداری نسخ خطی و تاریخی و پیشگیری از نابودی آنها، نمایش برخی از قدیمی‌ترین نسخه اوستا دست‌نویس موجود در ایران، ایجاد مکانی فرهنگی برای گردهمایی کارشناسان و متخصصان، برگزاری نشست‌ها و کارگروه‌های نسخه‌شناسی و همچنین فراهم آمدن آرشیو اسناد و نسخ برای پژوهشگران و اساتید و دانشجویان، اشاره نمود. از بخش‌های گوناگون این موزه می‌توان به گالری عکس، گالری نسخ اوستا، گالری نامه‌های آیینی، گالری اسناد تاریخی و تجاری، گالری نامه‌های شخصی و خانوادگی،

بانک اسناد و نسخ، پژوهشکده و کتابخانه دیجیتال، سالن اجلاس و نمایش فیلم، مطبخ و چرخ چاه و سوروک پزون (نان مخصوص که در مراسم‌ها پخت می‌شود) و شربت‌خانه اشاره نمود.

۴. بررسی برخی از اسناد این مجموعه

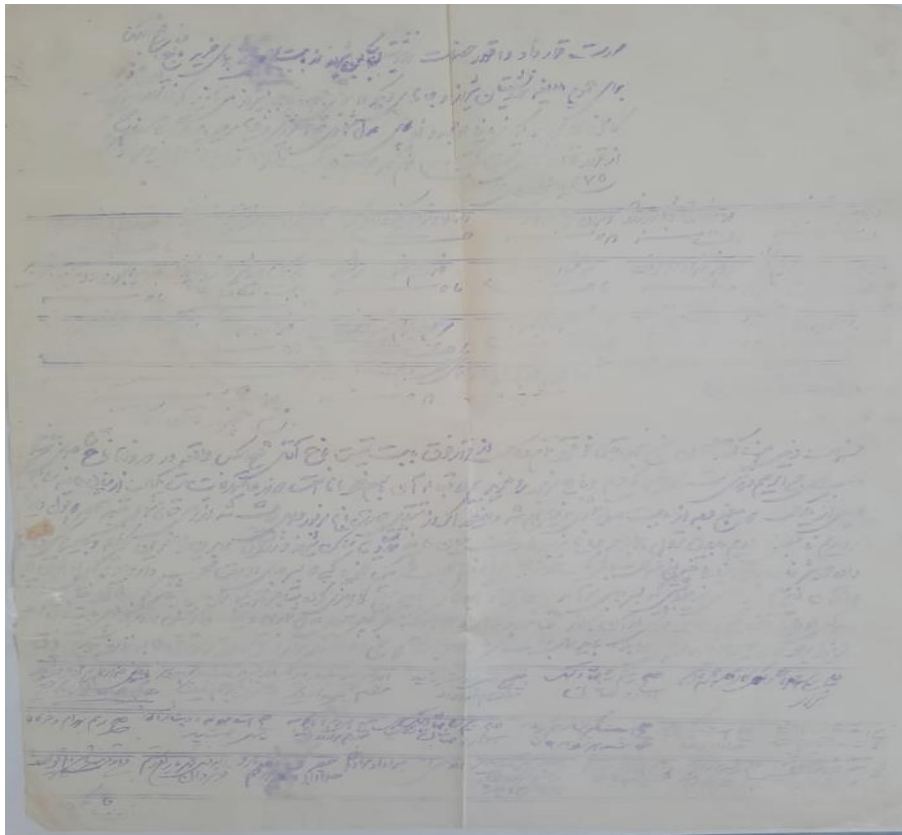
همان‌طور که پیشتر ذکر شد، ارباب مهربان پولاد از جمله شخصیت‌های بانفوذ و اثرگذار جامعه زرتشتیان در زمان خویش بوده که فعالیت‌های گوناگونی در زمینه‌های دینی، اجتماعی و تجاری انجام داده است که به طور مستقیم و غیرمستقیم بر وضعیت جامعه زرتشتیان در آن زمان اثرگذار بوده است. در این بخش به بررسی برخی از این فعالیت با استفاده از نامه‌ها و اسناد به دست آمده به ترتیب زمانی فعالیت‌ها پرداخته می‌شود. به طور کلی می‌توان سال‌های فعالیت مهربان پولاد را به چند بخش اصلی تقسیم کرد که عبارت‌اند از سال‌های ۱۲۷۶ تا ۱۲۹۹ که وی در شهر شیراز ساکن و به تجارت مشغول بوده است. در سال ۱۲۷۶، مهربان پولاد پس از درگذشت پدر خود و با وجود سن کم راهی شیراز شده و با سرپرستی شریک پدر خود بنام کیخسرو بهرام، فعالیت‌های تجاری خود را در سرای مشیر از سر می‌گیرد. در سال ۱۲۹۸ وی با دختری بنام شیرین شاه بهرام ازدواج کرده و در یزد به فعالیت‌های تجاری و بازرگانی خود ادامه می‌دهد. در سال ۱۳۰۶، وی ابتدا در یزد به همراه جمعی از زرتشتیان بنگاه تجاری مزدیسنان را راه اندازی نموده و در بین سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۰ برای مدیریت و اداره این شرکت به اهواز مهاجرت می‌کند. از سال ۱۳۱۰ تا سال ۱۳۱۴، وی در شهر بروجرد به اداره تجارتخانه خود مشغول بوده است. در این سال در شهر بروجرد وفات یافته و در همان‌جا دفن می‌گردد. از علت وفات (قتل) وی و جزییات آن اطلاعات دقیق و مکتوبی در دست نیست.

۴-۱- باغ وقفی شیراز

یکی اسناد با اهمیت این مجموعه وقفنامه باغ وقفی شیراز است. سنت وقف و داد و دهش از جمله سنت‌ها و اصول دینی دین زرتشت بوده که زرتشتیان همواره خود را به آن ملزم می‌دانند. ساخت‌وساز بیش از چهل مدرسه در سراسر استان یزد توسط خیرین زرتشتی یکی از نمونه‌های بارز این سنت است. در کتاب شهردان در درخواستی که از سوی کیخسرو جی مطرح شده است از خیرین زرتشتی خواسته شده است که به منظور تأمین هزینه مدارس، به‌ویژه دبیرستان کیخسروی و تأسیس دبستان در دهات دیگر، وی را یاری نمایند و در فهرست اسامی این خیرین نام پولاد مهربان (پدر مهربان) به

چشم می‌خورد که با اهدا ۲۵۰ روپیه به این درخواست پاسخ می‌دهد (شهمردان، ۱۳۶۰:۲۷۳). به عقیده شهمردان، سابقه حضور زرتشتیان در شیراز و مشارکت آنها در امور تجاری به زمان کریم‌خان زند بازمی‌گردد و تجار زرتشتی در این شهر، همواره به درستکاری و امانت در امور شهره بوده‌اند (شهمردان، ۱۳۶۰:۲۴۱).

سند خرید باغ وقفی شیراز

باغ وقفی شیراز در سال ۱۲۸۴ خورشیدی برابر با روز اشداد ایزد خرداد ماه قدیم سال ۱۲۷۵ یزدگردی توسط ارباب مهربان پولاد و ۲۱ تن از دیگر زرتشتیان خریداری و به جامعه زرتشتیان وقف شده است. در این سند آمده است که با توجه به رفت و آمد مرتب زرتشتیان از شهرهای مختلف به شیراز و نیاز به داشتن مکانی مشخص برای اسکان و نگهداری اموال و کالاها، این باغ خریداری شده و در اختیار زرتشتیان سراسر کشور قرار می‌گیرد. در این سند در کنار نام مهربان پولاد تیرانداز، نام بزرگانی از جامعه زرتشتی از جمله ارباب رستم شاهجهان، خسرو شاهجهان و برادران، رشید خداداد

فرامرزیان و ... به عنوان خریداران باغ آمده است. این باغ در ابتدا ساختمانی در میان باغی بزرگ بود و بعدها ساختمان‌هایی همچون اتاق اسکان مسافران و آدریان به آن افزوده شد. در آن زمان، تجار زرتشتی که اغلب در رفت و آمد دائم به هند بوده‌اند، همواره از شهرهای بندری چون بوشهر و بندرعباس عبور می‌کرده‌اند و همین امر نیاز به داشتن مکانی برای استقرار و استراحت در بین راه را روشن می‌کند. این باغ در مرکز شهر شیراز و در بلوار کریم‌خان زند واقع است و در حال حاضر در این باغ امکانات اسکان برای زرتشتیان سراسر ایران و نیز سربازان و دانشجویان زرتشتی فراهم است.

۴-۲- عضویت در انجمن ناصری یزد

از جمله دیگر اسناد حائز اهمیت یافت شده در مجموعه پولادی می‌توان به صورت‌جلسه انتخابات انجمن ناصری مربوط به سال ۱۲۹۶ خورشیدی اشاره کرد. در این صورت‌جلسه به فعالیت بیست‌وشش ساله انجمن ناصری زرتشتیان یزد اشاره شده است. در این صورت‌جلسه لیست اعضای منتخب این انجمن آمده است که در آن نام مهربان پولاد تیرانداز نیز به چشم می‌خورد که همین امر خود نشان‌دهنده فعالیت‌های دینی و اجتماعی مهربان پولاد در کنار فعالیت‌های تجاری اوست. هرچند که فعالیت این خانواده در انجمن ناصری یزد محدود به ارباب مهربان پولاد نبوده و در بین اعضای اولین دوره انتخابات انجمن ناصری یزد نام پولاد تیرانداز پدر مهربان پولاد نیز به چشم می‌خورد (شهمردان، ۱۳۶۰: ۲۷۱).

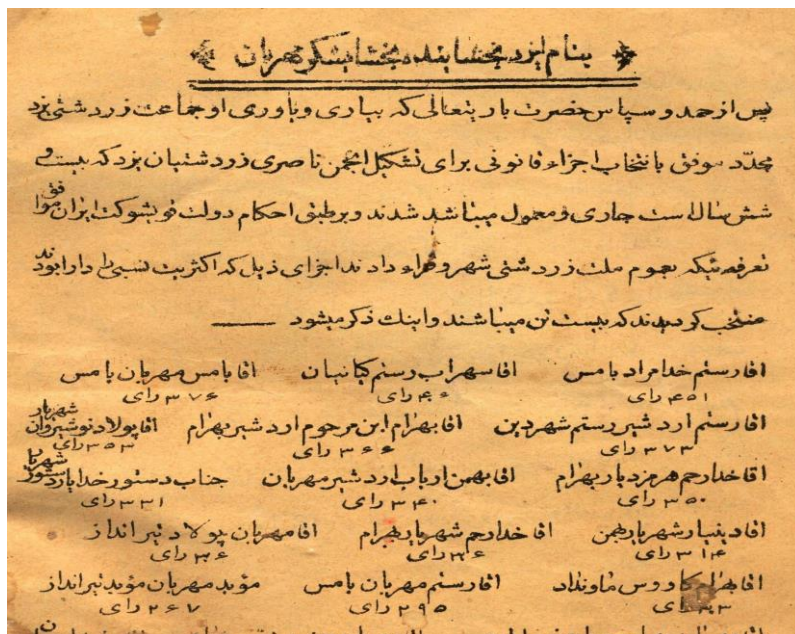
جرقة تشکیل انجمن ناصری زرتشتیان را باید در برقراری ارتباط زرتشتیان ایرانی با پارسیان هند جستجو کرد. سرآغاز این روابط به ورود مانکجی به ایران و برقراری روابط حسنه وی با عمال سیاسی و متولیان امور و تلاش وی برای آغاز اصلاحات در امور زرتشتیان برمی‌گردد.

مانکجی لیمجی هوشنگ پور هاتریا که اجدادش از مهاجرین ایران در عصر صفوی به هند بودند، در پی به قدرت رسیدن ناصرالدین‌شاه قاجار و روابط حسنه امیرکبیر به ایران آمد (آدمیت، ۱۳۶۱: ۳۱۱). با ورود وی به ایران، زمینه برای آغاز اصلاحاتی در امور زرتشتیان فراهم آمد که از جمله مهم‌ترین این اقدامات می‌توان به تشکیل هیئتی اشاره کرد که وظایفی چون واسطه انتقال اخبار زرتشتیان به تهران، رسیدگی به دعاوی و اختلافات داخلی، ثبت اسناد و حمایت از انجام اصلاحات، ساخت ابنیه دینی، مرمت عبادتگاه‌ها، احیای انسجام درونی، رفع بی‌سوادی و تلاش برای

آموزش فرزندان به بنیان نهادن مدارس مختلف در شهر یزد و روستاهای اطراف و تلاش برای رفع جزیه را بر عهده داشت.

پس از درگذشت مانکجی و در سال ۱۸۹۰ میلادی، بنا به تصمیم پارسیان هند، کیخسرو جی خان صاحب پورتیرانداز پورخرسند برای رسیدگی به امور زرتشتیان راهی ایران شد. وی خود یزدی تبار و از اهالی کوچه بیوک بود و در پی قحطی سال ۱۲۸۸ ق، به همراه خانواده عازم هند گردیده بود (شهمردان، ۱۳۶۳: ۵۵۲). وی در سفر خود به یزد و طی بیست روز اقامت، انجمن ناصری یزد را پایه‌ریزی کرد. با حضور کیخسرو در یزد، تنی چند از تربیت‌یافتگان مانکجی چون کیومرث وفادار و ماستر خدابخش بهرام رئیس پیشنهاد ایجاد انجمن ناصری زرتشتیان یزد را ارائه کرده و بر اثر پیگیری آنها و حمایت کیخسرو این انجمن در تاریخ رجب ۱۳۰۹ قمری در مدرسه کیخسروی و با حضور جلال الدوله نایب‌الحکومه وقت اعلام موجودیت کرد.

این انجمن که متشکل از ۲۸ روحانی و افراد عادی جامعه زرتشتی بود که به کلیه امور عرفی و شرعی زرتشتیان از جمله ثبت املاک موقوفه، ثبت موالید و ازدواج و سرشماری، رایزنی در امورات دینی و ارائه گزارش ماهانه به متولیان سیاسی می‌پرداخت (اشیدری، همان: ۲۸۶-۲۸۵).

صورت جلسه انتخابات انجمن ناصری زرتشتیان یزد

۴-۳- تأسیس شرکت زراعی تجاری مزدیسنان

همان‌طور که اشاره شد در میان آثار به دست آمده مجموعه پولادی، سند و مدرکی مربوط به سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴ موجود نیست و یکی از فرضیات در مورد علت این خلأ را می‌توان سرقت اسناد مربوط به این سال‌ها دانست؛ اما با توجه به راه اندازی شرکت مزدیسنان در سال ۱۳۰۶ در محله دستوران یزد، توسط چند تن از تجار و بزرگان جامعه زرتشتی و آغاز به کار این شرکت در خوزستان، این سؤال به وجود می‌آید که با توجه به مرکزیت یزد به عنوان محل سکونت زرتشتیان در آن سال‌ها، علت راه اندازی چنین شرکتی با دامنه فعالیت‌های گسترده و سرمایه هنگفت در خوزستان چه بوده است. نکته قابل توجه این است که در سرشماری نفوس مربوط به سال‌های ۱۲۳۲ خورشیدی (هنگام ورود مانکجی صاحب به ایران) و ۱۲۵۷ خورشیدی، بحثی از حضور زرتشتیان در اهواز نیامده است (شهمردان، ۱۳۶۰: ۲۰۲). این در حالی است که در آمار سرشماری مربوط به سال ۱۳۴۲، نام اهواز نیز در میان شهرهایی است که زرتشتیان در آن ساکن هستند (شهمردان، ۱۳۶۰: ۴۷۲). شاید بتوان ادعا کرد که برگزیدن خوزستان به عنوان محل فعالیت شرکت مزدیسنان و دیگر شرکت‌های زرتشتی زمینه مساعد برای کوچ زرتشتیان به سرزمین خوزستان را فراهم آورد. به نظر می‌رسد که خوزستان، سرزمینی با جلگه‌های حاصلخیز و بندرهای پررونق، برای سکونت و انجام فعالیت‌های تجاری جایگاهی مطلوب و مورد پسند بوده است. بر اساس شواهد موجود و نقل‌قول‌ها، در بین سال‌های مذکور عده‌ای از زرتشتیان ساکن یزد بنا به دلایلی چون اوضاع نابسامان تجاری و سیاسی و شرایط نامساعد آب و هوایی یزد مجبور به حرکت از یزد به اهواز و سکونت در این شهر شده‌اند. از این حرکت می‌توان به عنوان بزرگ‌ترین مهاجرت داخلی زرتشتیان (در مقابل مهاجرت خارجی زرتشتیان از ایران به هند) یاد نمود که طی آن و بنا بر گفته‌ها تعدادی از خانوار زرتشتی در پی یافتن شرایط بهتر زندگی به اهواز کوچ کرده و در حاشیه رود کارون ساکن شده‌اند. از اسناد و مدارک موجود این‌گونه برمی‌آید که این شرکت دارای فعالیت‌های گسترده تجاری و کشاورزی در شهرهای مختلف بوده است و در بین سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۰ مهربان پولاد مدیریت این شرکت را در اهواز به عهده گرفته و مشغول فعالیت در این شهر می‌شود.

عمده فعالیت شرکت مزدیسنان در اهواز کشاورزی و تجارت بوده است. این شرکت زمین‌های زیادی را در منطقه کیان پارس و کیان‌آباد اهواز خریداری نموده و برای کشت و کار انواع محصولات به کشاورزان زرتشتی و مسلمان می‌سپرده است. این امر

نشان‌دهنده زندگی مسالمت‌آمیز پیروان این دو آیین در این خطه است. گوناگونی کشت محصولات و گستردگی فعالیت‌های کشاورزی نشان از وسعت زمین‌های زیر کشت و تحت مالکیت این شرکت دارد و به نظر می‌رسد که شیوه‌های کشاورزی بسیار به روز بوده و از به روزترین تجهیزات کشاورزی آن روز دنیا از جمله استفاده از تراکتور برای شخم زدن زمین‌ها و نیز استفاده از تلمبه‌ها و لوله‌های مخصوص آبرسان به منظور آبیاری استفاده می‌شده است. در کنار فعالیت‌های مستقیم شرکت در امر کشاورزی، این شرکت بخشی از زمین‌های زراعی خود را به ساکنین محلی هم اجاره می‌داده است. اجاره زمین‌ها به ساکنین محلی درآمد بالایی را روانه شرکت می‌کرده است. آن گونه که از یکی از قراردادهای برمی‌آید، درآمد سالانه اجاره بخشی از زمین‌ها ۵۰۰ تومان بوده که می‌توان ادعا کرد که در آن زمان (حدود سال ۱۳۰۸ خورشیدی)، رقم بزرگی به شمار می‌آمده است. همکاری با ساکنین محلی نه تنها ایرادی نداشته بلکه امری پسندیده تلقی می‌شده است، به طوری که بارها در نامه‌ها یادآوری شده است که اگر زمین‌ها به کشاورزان واگذار شود، از آنجایی که اختیار امور به دست خود کشاورز می‌افتد، بازدهی کار بالا رفته و کیفیت کار کشاورزی بهتر خواهد بود. حتی در جایی از نامه‌ها اشاره شده است که باید نامه‌ای به مجلس نوشته شود و در آن از دولت خواسته شود که در قبال دریافت مالیات، زمین‌های لب شط را به ساکنین واگذار کرده و با وضع قوانین مدون و مشخص‌تر، زمینه کار کشاورزان و در نتیجه بهبود شرایط کشت و کار را فراهم آورند.

تأسیس شرکت مزدیسنان در آبان ماه ۱۳۰۶ خورشید - مهربان پولاد ایستاده سمت راست

۵. نتیجه

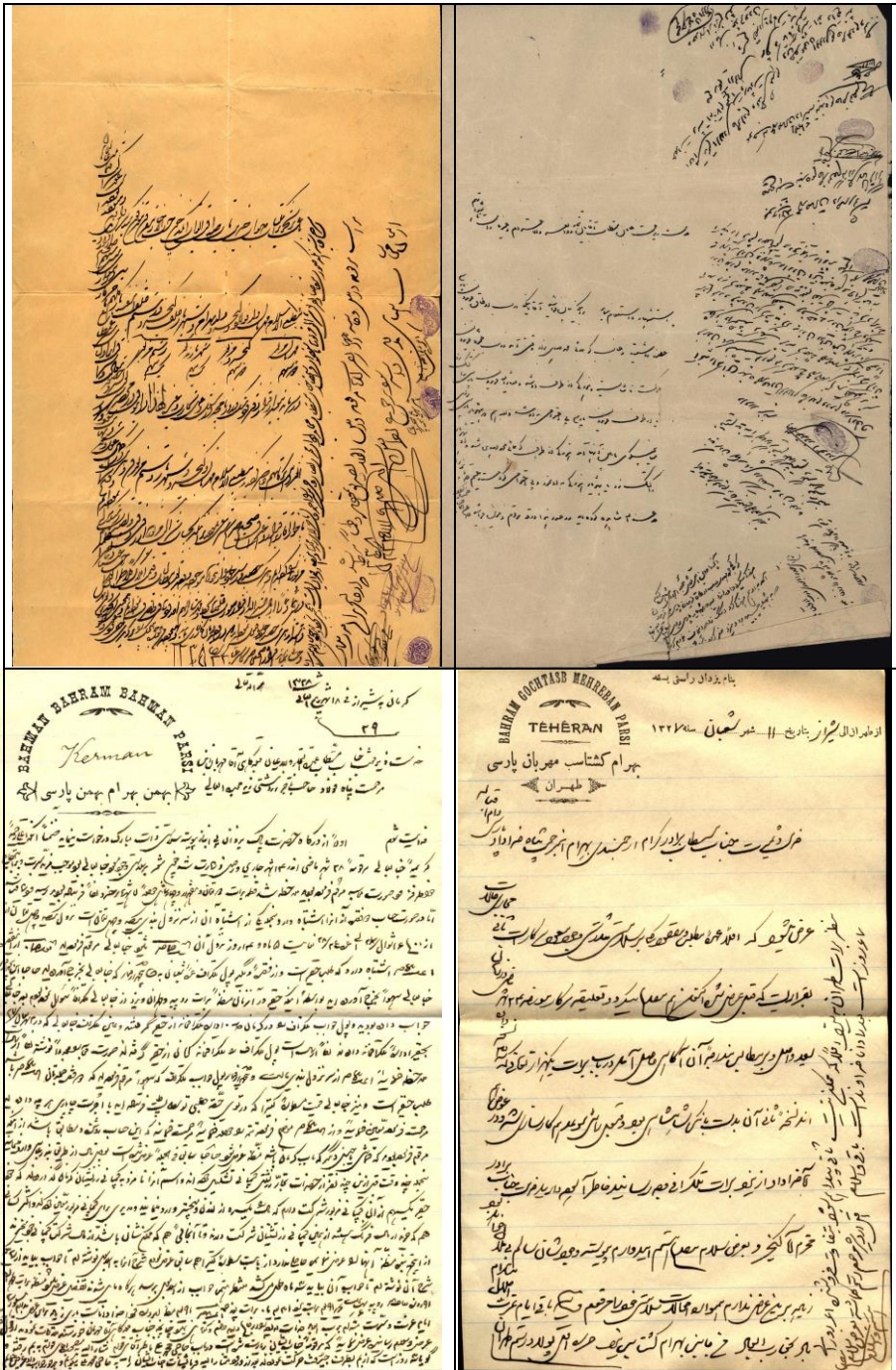
در این پژوهش، تلاش شد تا ضمن معرفی محله کمتر شناخته شده زرتشتیان در شهر یزد به بررسی اسناد و مدارک مجموعه پولادی که در این محله کشف شده و در حال حاضر در موزه اسناد و نسخ یزد نگهداری پرداخته شود. قدمت برخی از این اسناد و نامه‌ها به زمان ناصرالدین شاه قاجار بازمی‌گردد. این مجموعه سال‌ها دور از چشم اعضای خانواده پولادی، در خانه قدیمی وی مدفون بوده است و بسیاری از اسناد و اشیا آن مورد دستبرد سوداگران اسناد و عتیقه قرار گرفته است؛ اما بازمه با در کنار هم قرار دادن آنها، می‌توان به بازسازی بخشی از فعالیت‌های تجاری، دینی و اجتماعی وی پرداخت. این مجموعه را از جمله نادر و با ارزش‌ترین مجموعه اسناد و نسخ مربوط به جامعه زرتشتیان است. بسیاری از اسناد موجود در این محله به دلیل شرایط خاص و دگرگونی‌های سیمای محله در سال‌های اخیر به دست سوداگران اشیا افتاده و از میان رفته‌اند و این امر خود اهمیت اسناد و نسخه‌ها را دو چندان می‌کند. محله دستوران یزد در روزگار کنونی از پویایی گذشته به دورمانده و بیشتر به عنوان محله‌ای متروکه و خالی از سکنه شناخته می‌شود که برنامه‌ریزی منسجم شهرداری یزد می‌تواند محله را از سکون و ایستایی درآورده و زمینه بروز توانمندی‌های موجود در آن را فراهم آورد. بررسی مجموعه پولادی به بازسازی بخشی از تاریخ زرتشتیان در اواخر دوران قاجار و پهلوی اول کمک شایانی کرده است. آنچه از بررسی درون‌مایه اسناد این مجموعه برمی‌آید این است که ارباب مهربان پولاد یکی از تجار و افراد تأثیرگذار جامعه زرتشتی، در سال‌های پایانی حکومت قاجار و پهلوی اول بوده است. وی در کنار انجام فعالیت‌های دینی از جمله عضویت در انجمن ناصری، فعالیت‌هایی در زمینه بهبود اوضاع زندگی همکیشان خود نیز داشته است. به طور نمونه در سال‌های جوانی با مشارکت در ایجاد باغ وقفی به عنوان پایگاه تمرکز زرتشتیان در شهر شیراز، زمینه رفاه آنها را فراهم آورده است. وی و دیگر واقفان این مجموعه بر این اعتقاد بودند که با توجه به آمد و شد تاجران زرتشتی و خانواده‌های آنها به شیراز، باید مکانی برای استراحت و سکونت آنها در نظر گرفته می‌شد تا این افراد در طول دوره اقامت با مشکل روبرو نشوند. از دیگر فعالیت‌های بارز ارباب مهربان پولاد مشارکت در راه اندازی شرکت تجاری زراعی مزدیسنان در خوزستان بود که به نظر می‌رسد این اقدام در راستای تلاش برای کوچاندن دسته‌ای از زرتشتیان به این منطقه صورت گرفته است. گستردگی فعالیت‌های

زراعی این شرکت در اهواز آن را به یکی از بنگاه‌های اقتصادی مهم در این شهر تبدیل کرده بود و زمینه کاری عده زیادی از زرتشتیان و حتی مسلمانان منطقه را فراهم آورده بود. این شرکت ارتباط تنگاتنگی با بسیاری از بنگاه‌های تجاری زرتشتیان و تجارتخانه‌های مسلمانان در شهرهای یزد، تهران و بوشهر و بندرعباس داشته است. افزون بر این، این تجارتخانه با برخی تجارتخانه‌ها در بمبئی، لندن و عراق نیز در ارتباط بوده است. آنچه در این مقاله آمده تنها بخش کوچکی از فعالیت‌های ارباب مهربان پولاد بوده و بی‌شک پرداختن به تمامی اسناد، نه تنها می‌تواند بسیاری از ابعاد فعالیتی این شخصیت برجسته زرتشتی را روشن گرداند؛ بلکه منجر به کشف بسیاری از حقایق پنهان تاریخ زرتشتیان در سال‌های دور شود.

پیوست

در این بخش برخی از اسناد به دست آمده از این مجموعه به نمایش گذاشته می‌شود.

منابع

آیتی، عبدالحسین، ۱۳۱۷، تاریخ یزد، یزد، گلبهار یزد.

- اشیدری، جهانگیر، ۲۵۳۵، تاریخ پهلوی و زرتشتیان، تهران، هوخ.
- افشار، ایرج، ۱۳۵۴، یادگارهای یزد (شهر یزد)، ج ۲، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- بلوکی، سجاد و هانیه اخوت، ۱۳۹۵، «بررسی تطبیقی تشابهات و تمایزات خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان در یزد»، *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ش ۲۲، صص ۵۱-۶۶.
- تشکری، علی‌اکبر، ۱۳۸۴، «درآمدی بر شرایط اجتماعی و اقتصادی زرتشتیان یزد در دوره قاجاریه (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ه. ق)»، *جستارهای تاریخی (فرهنگ)*، ش ۵۶، صص ۱۷-۳۸.
- جعفری، جعفر بن محمد، ۱۳۴۳، تاریخ یزد. چاپ ایرج افشار، تهران.
- رضانخانی، صدیقه و زهرا دهنوی، ۱۳۸۷، «فرهنگ زرتشتیان یزد» گنجینه‌ای از تاریخ و فرهنگ ایرانی، یزد، انتشارات سبحان نور، پایگاه میراث فرهنگی.
- شهمردان، رشید، ۱۳۶۳، تاریخ زرتشتیان فرزندگان زرتشتی، تهران، فروهر.
- _____، ۱۳۶۰، تاریخ زرتشتیان پس از ساسانیان، تهران، راستی.
- مزداپور، کتابون، ۱۳۸۷، «چند دستنویس نویافته اوستا»، *نامه ایران باستان*، ش ۱ و ۲.
- مسرت، حسین، ۱۳۷۷، یزد، یادگار تاریخ یزد، یزد، انتشارات انجمن کتابخانه‌های عمومی یزد.
- مفید مستوفی بافقی، محمد، جامع مفیدی (به کوشش ایرج افشار ۱۳۴۸)، تهران، امیرکبیر.
- Gholami, S. and M. Pouladi, 2019, "Colophons and Marginal Notes of the Avestan Manuscripts of the Pouladi's Collection in Yazd", *Iranian Studies*, 52, 3-59.
- Martínez-Porro, Jaime, 2017, "The Avestan Manuscript 4162 of the Pouladi Collection. Is it the Eldest Iranian Videvdād Sāde Manuscript?", *In: Fērā aməshā spəntā gāthā° gəuruuāin. Homenaġe a Helmut Humbach en su 95 aniversario*, ed. A. Cantera and J.J. Ferrer. Estudios Iranios y Turanios 3, 99-117.
- Rapoport, A., 1969, *House Form and Culture*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J.
- West, E.W, 1914, "The Late Dr.E.W.West's letter on knowledge and learning of the Parsee priesthood of India, about four centuries ago". *The Sir J. J. Z. Madressa Jubilee Volume*. Bombay: Fort Printing Press: 439-446.

